

Miloš Đurić,
Istorija starih Grka do smrti
Aleksandra Makedonskog – u odabranim izvorima
(Sparta pre persiskih ratova, Likurg str. 5 - 16)
-preuzeto iz izdanja Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1983-

1 LIKURG

a) NJEGOVA PUTOVANJA I POVRATAK U SPARTU

Plutarh *Likurg*, gl. III (završna rečenica) – V 27

III. Likurg reši da putovanjem otkloni svaku sumnju i da se u stranim zemljama zadrži sve dotle dok mu sinovac ne odraste i ne dobije sina kao kraljevskog naslednika.

IV. On ostavi Spartu i dođe najpre na Kretu, gde je proučio tamošnje ustave i upoznao se sa najuglednijim ljudima. Za jedne ustanove nađe da su odlične i prihvati ih, kad se vrati, uvede u svojoj otadžbini, a druge odbaci. A jednoga od tamošnjih mudraca i državnika, po imenu Taletu, zadobio je molbama i prijateljskim ponašanjem prema njemu da se preseli u Spartu. Ovaj čovek smatran je za lirskog pesnika, a ustvari on je pod vidom pesništva vršio ono što rade samo najumešniji zakonodavci. Njegove pesme nisu bile ništa drugo nego besede, koje su ne samo svojim sadržajem nego i blagom melodijom i utolnim ritmom podsticale na poslušnost i slogu. Slušanjem tih pesama Spartanci su neprimetno ublažavali svoje naravi, i kod njih se uskoro, mesto dotadašnje svadljivosti i razdornosti, razvijala živa želja za uzajamnom naklonošću i složnošću. Tako je taj Taleta u neku ruku Likurgu krčio put da poboljša naravi svojih sugrađana.

S Krete otplovi Likurg u Aziju da, kako se kaže, strogi i prosti kretska način života uporedi s jonskim raskošnim i raspusnim životom, kao što lekar bolesno i slabo telo upoređuje sa zdravim, i na taj način da tačnije upozna razliku između načina života i državnih oblika. Tu je, kako se čini, prvi otkrio Homerove pesme, koje su čuvane kod Kreofilovih potomaka i kad je video da politička i vaspitna pouka u njima zaslužuje ne manju pažnju nego li prijatno i zabavno pripovedanje, brižljivo ih prepíše i uzme sa sobom da ih ponese u otadžbinu. O tim pesmama već je postojalo kod Helena neko tamno kazivanje, ali je samo malo njih imalo pojedine delove od dela koje se nekim slučajem rasturilo, i Likurg je bio prvi koji je to celokupno delo učinio poznatim.

Egipćani misle da je Likurg i njima došao, i da se od svih njihovih ustanova najviše začudio odvojenju vojničke kaste od ostalih kasta, preneo ga u Spartu, i time što je sasvim odvojio zanatnike i rukotvorce stvorio je zaista pravu i savršenu državu. Više helenskih istoričara potvrđuju to tvrđenje Egipćana. Ali da je Likurg bio u Libiji i Španiji, da je, čak i Indiju obišao i tu saobraćao sa gimnosofistima, o tome inače, koliko ja znam, ne govori nijedan pisac nego Spartanac Aristokrat, sin Hiparhov.

V. Lakedemonjani su žalili što Likurg ne boravi kod njih, i zato su slali po njega ne bi li se vratio, jer su kraljevi smatrali da osim imena i časti nemaju pred narodom nikakve povlastice, a u njemu videli urođenu sposobnost da upravlja državom i da vodi ljude kako on hoće. I sami kraljevi želeli su njegovu prisustvo, jer su verovali da bi, kad bi on bio prisutan, manje bili izloženi prkosu i obesti narodne mase. Dok su bili u takvu duševnom raspoloženju on se naposletku vrati i odmah preduzme da postojeći poredak ukloni i uvede nov, jer je bio uveren da samo delimična izmena zakonodavstva ne bi ni do čega dovela ...

Da taj naum ostvari, ode najpre u Delfe, prinese žrtvu i zapita boga za savet, a potom se vrati kući s onim znamenitim proročanstvom u kome ga Pitija naziva ljubimcem bogova i više bogom no čovekom. I kad je molio za dobre zakone i ustanove, odgovorila mu je Pitija da mu bog daje i odobrava kudikamo najbolji od svih ustava. Ohrabren time, stane pridobijati i potsticati najuglednije građane da ga u ostvarivanju njegove namere potpomažu. Isprva je stvar poveravao samo najpouzdanijim prijateljima, a potom ih je sve veći broj pridobijao na svoju stranu i udruživao da izvede svoj pothvat.

Kad je stvar sazrela, sazove u zoru na trg trideset naoružanih prvaka da protivnike odmah uplaši i zastraši. Imena dvadesetorice najuglednijih zabeležio je Hermip; a onaj koji je u Likurgovu pothvatu najviše učestvovao i pri uvođenju zakona naročito potpomagao zvao se Artmijada. Tek što su se ljudi počeli sakupljati, kralj Harilaj pomisli da je cela stvar uperena protiv njega i pobegne u hram Atene Halkieke. Ali kad su mu zakletvom zajamčili bezbednost, on ostavi hram, te je i sam svojim učešćem Likurgu pomagao.

b) STAREŠINSKO VEĆE I EFORAT

Plut. *Likurg*, V 28 - VII

Prva i najvažnija promena koju je Likurg izveo bila je osnivanje Starešinskog veća, koje je, kao što Platon kaže, blagostanje i trezvenost u državi izvanredno unapređivalo, jer se pomešalo s preteranom moći kraljeva i s ovom se u pravima izjednačilo. Jer ustav, koji se inače ljuljao i čas se priklanjao na stranu kraljeva tiranidi, a čas na stranu naroda demokratije, dobio je sada u vlasti Starešinskog veća jak oslonac, koji je sve održavao u ravnoteži i obezbeđivao najpostojaniji mir i poredak. Dvadeset i osam geronata (= većnika, starešina) svagda bi se, kad bi to bilo nužno, pridruživali kraljevima da obuzdaju narodnu moć, a isto tako pristajali bi uz narod kad se činilo da se kraljevska vlast izmeće u tiranidu. Toliko ih je, po Aristotelu, postavljeno zato što su se oa trideset prvih koji su bili na Likurgovoj strani dvojica iz plašljivosti povukla. A Sfer kaže da ih je bilo toliko koji su za stvar znali ...

VI. Do te novoosnovane vlasti Likurgu je toliko bilo stalo da je iz Delfa zatražio o njoj proročanstvo koje se zove retra. Ono glasi: "Pošto si Helenskom Divu i Helenskoj Ateni saziđao hram, i narod razdelio na plemena (file) i bratstva (obe) i osnovao veće od trideset članova s vrhovnim starešinama (arhegetima), sazivaj narod od vremena do vremena između Babike i Knakiona. Ti narodu predlažeš i raspuštaš ga, ali njemu prirada pravo da potvrđuje ili da odbacuje"... Kad se narod sakupi, niko nije smeo ništa

predlagati nego veće i kraljevi, ali narod je imao pravo da predloge starešina prihvati ili da odbaci.

Kad je docnije narod odluke veća dodavanjem i izostavljanjem izokrenuo i iskrivio, kraljevi Polidor i Teopomp pomenutoj retri dodadu još ovo: "Ako bi narod hteo da prihvati naopaku odluku, starešine i kraljevi treba da ostave skupštinu", tj. ne treba da odluku prihvate, nego treba da se udalje i da narod raspuste, jer je odluku veća promenio i izokrenuo na štetu države ...

VII. Mada su vlasti što ih je Likurg u Sparti uveo bile pomešane, ipak su njegovi naslednici nalazili da je oligarhija još suviše jaka, nabrekla i moćna, i zato je, kao što kaže Platon, vlašću efora zauzdaju, otprilike sto i trideset godina posle Likurga, kad je Elat prvi put postavljen za efora, za Teopompova kraljevanja. Za ovoga kažu i to da mu je žena zamerala što će svojim sinovima kraljevsku vlast ostaviti mnogo manju nego što je bila onda kada ju je primio, ali joj je on odgovorio: "Čak mnogo veću ukoliko je trajnija." Ustvari ona nije izgubila ništa drugo no ono što je u njoj bilo preko mere i time se sačuvala od zavisti i mnogih opasnosti. Zato spartanski kraljevi nisu imali onih nevolja koje su Mesenjani i Argivljani nametnuli svojim kraljevima, koji ni u čemu nisu hteli da popuste, ni da na dobro naroda svoju moć ograniče. Likurgovu mudrost i smotrenost najbolje ćemo shvatiti ako se osvrnemo na ustanke Mesenjana i Argivljana, dvaju susednih i srodnih naroda¹, i na loše vladanje njihovih kraljeva. Ovi su isprva ili dobili jednake delove, čak se učinilo da im ždreb išao više na ruku nego onima, pa opet nisu dugo bili srećni. Obest kraljeva, a ne poslušnost širokih narodnih slojeva, izazvala je uskoro u obema državama rastrojenost, a to je jasan dokaz da je ličnost koja je sastavila i utvrdila spartanski ustav zaista bila Spartancima božanski poklon.

c) PODELA ZEMLJIŠTA

Plut. *Likurg*, gl. VIII

VIII. Drugo i u isti mah najsmelije uređenje Likurgovo bila je podela zemljišta. Građani su tada u Sparti živeli u stršnoj nejednakosti. Veliko mnoštvo potrebnih i siromašnih ljudi palo je državi na teret, a bogatstvo se steklo u malo porodica. Da bi drskost, zavist, nevaljalstvo i raspusnost i još od njih veće državne bolesti, bogatstvo i siromaštvo, sasvim uklonio, nagovori on građane da svi svoje zemlje ustupe, da se one ponovo podele, pa da svi jedni s drugima žive u punoj jednakosti i zajednici dobara, tako da prvenstvo traže u vrlini, i da među njima nema nikakve druge nejednakosti nego one koja određuje pohvalu dobrih i pokudu loših radnji.

Ovaj predlog Likurg je i ostvario i celu Lakoniju podelio među njene stanovnike na trideset hiljada delova i atar koji je pripadao Sparti na devet hiljada; jer toliki je bio broj građana. Neki kažu da je Likurg utvrdio samo šest hiljada delova, a Polidor je docnije dodao ostale tri hiljade; a po drugima, polovina od devet hiljada dolazi od Likurga, a polovina od Polidora. Svaki pojedini deo bio je toliki da je za za muškarca donosio sedamdeset medimna ječma, a za ženu dvadeset i srazmernu količinu tečnih

¹ Mesenija i Argolida jesu srodne države zato što su se Heraklidi po svom dolasku na Pelopones i u njima utvrdili kao u Sparti.

plodova.² Mislio je da će im toliko biti dovoljno, i da im da održe normalno stanje duše i tela i zdravlje ništa drugo ne treba. Pripoveda se da je Likurg posle nekog vremena, kad je po svom povratku s nekog putovanja obilazio zemlju i video gde jedna pored druge leže sasvim jednake rpe žita, onima koji su se oko njega nalazili s osmejkom rekao da mu se sva Lakonija čini kao jedno polje koje su mnoga braća tek pre kratka vremena među se podelila.

d) SISITIJE

Plutarh *Likurg*, gl. X i XII

X. A da bi još više suzbio raskoš i sasvim iskorenio težnju za bogatstvom, stane uvoditi treću i najlepšu ustanovu tj. sisitije, tako da su se svi građani morali sastajati i zajedno jesti propisani hleb i jela; a niko nije smeo da se kod kuće zasebno hrani sedeći na skupocenim jastučetima i za raskošnim sofama, ili da se kao proždrljive životinje u mraku tovi iz ruke kuvara i poslastičara i da upropašćuje ne samo lepo ponašanje nego i telo, koje zbog toga dobiva naklonost za svaku neumerenost i razvrat u jelu i piću i za dugo spavanje, i zato su mu potrebna topla kupanja, duga odmaranja i upravo svakodnevna bolesnička nega.

I to je već bilo dovoljno važno; ali je još važnije bilo to što je on, kao što kaže Teofrast, bogatstvu oduzeo vrednost i drugarstvom za istom sofrom i najprostijom hranom napravio napravio od njega neželjenu stvar. Ta nikome nije trebalo ni da se služi skupocenim posuđem ni da uživa u njemu, čak ni da gleda ni da drugima pokazuje, jer su i bogataš i siromah išli da jedu isto jelo. Tako je Sparta bila jedina varoš pod suncem gde je postojala poznata poslovice da je bogatstvo slepo i da leži kao kakva slika bez života i pokreta. Jer niko nije smeo da najpre jede kod kuće pa potom da sit prilazi zajedničkoj sofri; ostali su brižljivo vrebali onoga ko zajedno s njima nije pio ili jeo, i korili su ga kao pohlepna čoveka kome je zajednička hrana suviše loša.

XII. Ova drugarstva za istom sofrom zovu se u Krećana andrije, a u Lakedemonjana feditije, ili zato što je, budući da utvrđuju uzajamno prijateljstvo i poverljivost, u tu reč mesto λ stavljeno δ ili zato što se navikavaju na umerenost i štedljivost. A može biti i to da je, kao što neki tvrde, samo dodan prvi glas i da su po načinu života i po hrani dobile ime editije. Obično se sastajalo po petnaest lica, ponekad nekoliko više ili manje. Svaki drug za istom sofrom prilagao je na mesec jednu medimnu ječmenog brašna, osam hoja vina, pet mina sira, dve i po mine smokava, a osim toga radi nabavke prismočka i malo novaca. Ali onaj koji bi prineo počasnju žrtvu ili bio srećan u lovu poslao bi zajedničkoj sofri parče mesa; jer kad bi god neko zbog prinošenja žrtve ili zbog lova zadocnio, smeo je kod kuće da jede, a svi drugi morali su jesti zajedno. I za dugo vremena sisitije su održavane s najvećom strogošću. Jedared je, na primer, kralj Agid, po svom povratku iz rata u kome je pobedio Atinjane, hteo da jede sa svojom ženom i poslao po svoj deo jela, ali mu ga polemarsi ne pošalju. A kad sutradan, sav besan, nije prineo uobičajenu žrtvu, još ga i kazne.

² Medimna, glavna mera za čvrste plodove, bila je različna u različnim gradovima. Atička medimna je iznosila otprilike 52,5 litre. Muškarcu je zacelo pripadalo toliko zato što se on morao starati za decu i ostalu čeljad u kući. Pod tečnim plodovima razumevaju se vino i ulje.

Sisitijama su smeli prisustvovati i dečaci, jer su ih na njih dovodili kao u škole mudrosti. Tu su oni slušali razgovore o politici i pred sobom gledali vaspitače slobode, i učili se ne samo da se sami šale i da zadirkuju bez lakrdijašenja nego i od drugih da zadirkivanje podnose. Jer čini se da je naročita odlika lakonska bila i to da razumevaju duhovitu šalu; a ko to nije mogao, smeo je da zatraži da se šale ne prave, i drugi je odmah prestajao. Svakom novajliji najstariji bi pokazao na vrata i pritom rekao: "Na ova vrata ne izlazi nijedna reč."

O onome ko je želeo da bude primljen za člana zajedničke sofre glasalo se, kažu, ovako. Svaki drug za sofrom uzeo bi u ruku parče od sredine hleba kao birački kamenčić i čutke ga bacio u sud koji je poslužitelj nosio na glavi. Ko bi glasao za prijem, bacio bi parče hleba kakvo je bilo, a ko bi glasao protiv prijema, on bi ga najpre rukom izgnječio i potom ga bacio. Ovo zgnječeno parče smatrano je kao probušen birački kamenčić, i ako bi se u sudu našlo samo jedno takvo parče, onda onaj ko se javio za prijem ne bi bio primljen, jer se želelo da svi u društvu budu prijatni jedni drugima. Za onoga ko bi na taj način bio odbačen govorilo bi se da je kadisan, jer se sud u koji su bacali parče hleba zvao kadih.

Od svih jela bila je kod njih najomiljenija crna čorba, tako da stariji mesa uopšte nisu jeli, nego su ga ostavljali mlađima i samo se pridržavali te čorbe. Pripoveda se da je nekakav pontski kralj radi te čorbe dobio sebi i lakonskoga kuvara, ali kad ju je okušao, nije mu se svidela; a kuvar mu je rekao: "Ovu čorbu, kralju, mogu kusati samo oni koji su se kupali u Euroti." Ako bi umereno pili, išli bi kući bez buktinje. Jer ni u ovoj ni u kojoj drugoj prilici ne bi smeli ići sa svetlošću, da bi se navikli da u mračnoj noći putuju bez ikakva straha.

e) SPARTANSKO VASPITANJE

Plutarh *Likurg*, gl. XVI-XIX, XXI

XVI. Nije zavisilo samo od oca da li će on odgajati novorođeno dete, nego ga je morao nositi na mesto koje se zvalo lesha, gde su bili okupljeni najstariji članovi svake file. Oni bi dete brižljivo pregledali, pa ako bi ono bilo jako i dobra sastava, pozvali bi oca da ga odgaja i dodelili mu jedan deo od devet hiljada delova spartanske zemlje; ako bi, pak, bilo slabo i loša sastava, naredili bi da se odnese i baci u tako zvane Apofete, tj. u duboku jamu na gori Tajgetu, jer su smatrali da čeljade koje već od dođenja ima slabo i kržljivo telo mora padati na teret ne samo sebi nego i državi. Zato i žene decu posle rođenja nisu prale u vodi, nego u vinu, da bi ispitale stanje njihova zdravlja. Jer se kaže da se epileptična i inače bolešljiva deca od vina onesveste i oslabe, a zdrava dobiju još više snage i jačine.

Način na koji su deca negovana pokazuje takođe mnogo umešnosti i brižljivosti. Dadilje su decu negovale bez povijanja i time celom sastavu udova davale izvesnu neusiljenost i slobodu; navikavale su decu da se zadovoljavaju svakim jelom i da ne budu probirači; pazile su da se ona u mraku i samoći ne plaše i čuvale ih od nedolične samovoljnosti i s njome vezanog plača. Zato su i mnogi stranci za svoju decu kupovali lakonske dadilje; između ostalog pripoveda se da je Alkibijadu bila dadilja neka

Lakedemonka, po imenu Amikla. Ali mu je Perikle docnije za vaspitača dao roba Zapira, koji nimalo nije bio bolji nego drugi.

Likurg, pak, nije spartanske dečake poverio ni kupljenim ni plaćenim vaspitačima, a nije ni svakome dopuštao da sina vaspita po svom nađenju, nego je sam sve dečake, kad navršše sedam godina, uzimao sebi, svrstavao ih u izvesna odeljenja, jednako ih vaspitao i hranio i navikavao da se zajedno igraju i zajedno da uče. Za nadzornika nad svakim odeljenjem postavljao bi onoga koji se iznad ostalih isticao razboritošću i u sukobu pokazivao najveću hrabrost. I ovoga su drugi uzimali sebi za obrazac, pokoravali se njegovim naređenjima i podvrgavali se njegovim kaznama, tako da je celo vaspitanje bilo vežbanje u poslušnosti. Stari su obično prisustvovali njihovim igrama, i često izazivali kod njih sukobe i nadmetanja, da bi tačno poznavali karakter svakoga da li je hrabar i neustrašiv i da li se u borbi neće povući pred svojim protivnikom.

Čitati i pisati učili su samo onoliko koliko im je bilo potrebno; sva ostala nastava išla je za tim da se nauče lepu slušanju, podnošenju napora i pobeđivanju u boju. Zato su s godinama i strože sa njima postupali; strigli su im kosu do kože i navikavali ih da idu bos i da se redovno igraju goli. Od dvanaeste godine nisu više nosili košulje i za celu jedn godinu dobivali su samo jedan ogrtač; tela su im bila prljava, i nisu ih smeli ni mazati ni prati, osim u ono malo dana u godini kad su, kao i ostali, mogli da se posvete negovanju tela. Raspoređeni u odrede spavali bi zajedno na šašu, koji bi sami skupili pošto bi golim rukama bez noža pootkidali vrhove trske koja raste u Euroti. Zimi bi stavljali poda se tako zvane likofane³ i pomešali ih sa šašom, jer se smatralo da taj materijal ima sposobnost zagrevanja.

XVII. Već su se u tim godinama družila po dva dečaka koji su se uzajamno voleli; i stari su na njih još više obraćali pažnju, svagda posećivali vežbališta i posmatrali njihova nadmetanja i uzajamna zadirkivanja, i to ne kao dokoni posmatrači, nego je svaki od njih smatrao sebe kao roditelja, učitelja i čuvara svih dečaka, tako da ih je bilo u svako doba i na svakom mestu, te su ih mogli opominjati ili, ako je bilo nužno, i kazniti. Osim toga jedan od najuglednijih i u svakom pogledu besprekornih ljudi bio bi određivan za nadzornika, pa bi i sami dečaci u svojim odeljenjima najboljega i najhrabrijega od tako zvanih irena birali sebi za starešinu. A ireni zovu se oni koji su posle dečačkih godina navršili dve godine, a melireni najstariji od dečaka.

Takav iren, koji je imao dvadeset godina, predvodio bi u nadmetanjima one koji su mu bili podređeni, a kod kuće oni bi ga posluživali za sofrom. Većima naređivao bi da mu donose drva, a manjima da donose povrća. I to bi mu sve krali na taj način što bi jedni odlazili u bašte, a drugi se veoma lukavo i oprezno uvlačili u trpezarije odraslih. Ako bi koji bio uhvaćen, bio bi išiban bičem, zato što se u krađi nezgrapno i nevešto ponašao. A krađu i jela koja im dođu pod ruku, i pri tome uče da vešto prevare one koji spavaju ili bezbrižno čuvaju stražu. A onoga koga bi uhvatili kažnjavali bi batinama i glađu ...

XVIII. Pri krađi pokazivali su dečaci toliku smotrenost da se pripovedalo kako je jednome mlada lisica, koju je ukrao i pod ogrtač sakrio, sav stomak zubima i kandžama trgala, a da se on nikakvim znakom nije odao, sve dok nije na mestu izdahnuo. I to se već po onom što mladići čine još i danas ne može činiti neverovatno, jer sam mnoge od njih

³ Neka bodljikasta biljka – *genisa lusitanica* ili *spartium horridum*.

video gde od udarca umiru na žrtveniku Ortijinu. Posle ručka iren bi, odmarajući se jednom dečaku naredio da zapeva, a drugom bi postavio pitanje na koje bi morao dati promišljen odgovor, na primer ko je među ljudima najbolji, ili kakva je ova ili ona radnja. Time bi se odmah od dečaštva navikavali ne samo da ocenjuju ono što je lepo nego i da vode računa o ponašanju svojih sugrađana. Jer kad neko ne bi umeo odgovoriti na pitanje ko je dobar ili ko je loš građanin, to bi smatrali kao znaktroma i za vrlinu nesposobna duha. A odgovor je morao biti praćen razlozima i dokazima i u isti mah kratak i zbijen. Ko bi nepromišljeno odgovorio, iren bi ga kaznio time što bi ga ujeo za palac. Često je iren kažnjavao dečake u prisustvu roditelja i starešina, dajući dokaza da je umeo kazniti s pravom i kako treba. Nije ometan u izvršivanju kazne, ali kada bi dečaci otišli, morao je polagati račun da li je pri kažnjavanju postupio oštrije nego što je trebalo ili, naprotiv, suviše blago i popustljivo.

Ljubavnici dečaka uzimali su učešća ne samo u njihovoj slavi nego i u sramoti, i pripoveda se da su jednom starešine, kad je dečak u nadmetanju sramotno kriknuo, kaznile njegova ljubavnika. Ali iako je ta ljubav kod njih bila opšti običaj, tako da su i čestite žene volele devojke, opet u tome nije bilo ljubomornosti; šta više, oni koji su jdnog dečaka voleli u isti mah smatrali su to kao početak uzajamnog prijateljstva, i svagda su se zajednički trudili da od svoga ljubimca stvore što boljeg šoveka.

XIX. Učili su dečake i tome da u svome izražavanju spajaju gorčinu sa ljupkošću i da govore kratko, ali snažno i jezgrovito. Likurg je, kao što je rečeno, gvozdеноm novcu kraj velike težine dao neznatnu vrednost; a novcu govora koji se služi kratkim i prostim izrazima dao je veliku vrednost i bogatstvo misli, time što je mnogim ćutanjem dečake navikavao da u svojim odgovorima budu oštroumni i duhoviti. Jer, kao što oni koji žive rasmusno i razvratno obično gube oplodnu snagu, tako i preterivanje u govoru donosi samo siromaštvo u mislima. Nekom Atinjaninu koji se rugao lakonskim kratkim mačevima i govorio da bi ih opsenar u pozorištu lako mogao progutati kralj Agid odgovorio je: "Pa opet mi umemo da tim kratkim mačevima dobro sečemo naše neprijatelje." A ja nalazim da je i lakonski govor kratak, ali on najbolje pogađa kuda treba i u slušalaca izaziva najveći utisak.

Čini se da je i sam Likurg bio kratkorek i duhovit, ako se sme suditi po nekim izjavama koje se njemu pripisuju. Ovamo ide, na primer, njegova izjava o obliku vladavine kada je nekom koji je predlagao da se zavede demokratija odgovorio: "Ti prvi zavedi demokratiju u svojoj kući!" Zatim izjava o žrtvi kada ga je neko pitao zašto je udesio tako malu i slabu žrtvu, a on odgovorio: "Zato da nikad ne prepustim da bogovima odajemo poštu." A i ona o nadmetanjima da je samo ona nadmetanja dopustio u kojim se ne ispruža ruka.⁴ A naročito se spominju i takvi odgovori što ih je svojim sugrađanima pismeno dao. Na pitanje: "Kako se možemo obezbediti od upada neprijatelja?" odgovorio je: "Ako ostanete siromašni i ako nijedan ne žudi da ima više nego drugi." A kada su ga pitali za gradske bedeme, napisao je: "Nije bez bedema grad koji je mesto opeka opasan hrabrim građanima."

Da li ova i druga slična pričanja treba držati za istinita ili ih treba odbaciti, ne može se, dođuše, tako lako dokući.

⁴ Dizanje i ispružanje ruku bilo je znamenje kojim takmičar priznaje da je pobeđen.

XXI. Nastavi k pesništvu posvećivana je isto toliko briga kao i otmenosti i čestitosti u besedenju. Njihove pesme imale su izvesnu žaoku koja je izazivala hrabrost i oduševljavala na velika slavna dela. Njihov izraz bio je prost i snažan, i svojom uzvišenošću izazivao je moralna osećanja. One su najvećim delom bile pohvale onih koji su pali u borbi za Spartu i zato proglašavani za blažene; druge su bile pokude onih koji su kao begunci iz borbe provodili žalostan i bedan život, a neke i zaveti i zakletve na hrabrost, kako već kojim godinama dolikuje. Neće biti neprikladno da se ovde navede samo jedan primer. O znatnim svetkovinama pojavljivala su se, prema različnim dobima života, tri naročita hora. Hor starih pevao je:

"Mi smo nekad bili mladi hrabri borci".

Na to je odgovarao hor mladih ljudi:

"A mi još smo, nek ogleda ko hoće."

Naposletku pevao je hor dečaka:

"I mi to bićemo, još hrabriji borci."

Uopšte, kad ko obrati pažnju na lakonske pesme, od kojih su neke do danas očuvane, i uzme na um ritam koračnica kad Lakonci idu na neprijatelja i frulu koja ih prati, neće naći da je nepodesno što su Terpendar i Pindar hrabrost udruživali sa muzikom. Prvi peva o Lakedemonjanima:

"Ovde cvetaju borci mladići i ori se pesma,
svugde pravičnost vlada -----"

A Pindar kaže: Onde je veće staraca

"i slavna koplja smeonih mladića"

i horovi i klicanja i vesele pesme.

Oba time prikazuju Lakedemonjane kao građane koji su, u isti mah, odani muzici i ratničkoj hrabrosti.

Jer maču lepa kitara ne ustupa,

kao što je rekao spartanski pesnik. Svaki put pre boja kralj je Muzama i žrtvu prinosio, zacelo zato da vojnike podseti na njihovo vaspitanje i na mišljenje drugih o njima, da im ove boginje u opasnosti pomažu i da ih oduševljavaju za spomena dostojne podvige.

f) LIKURGOV SVRŠETAK ŽIVOTA

Plutarh *Likurg* XXIX i XXXI

XXIX. Kad su njegove (tj. Likurgove) najvažnije odredbe već navikom bile sasvim utvrđene i uvedeni oblik vladavine zadobio takvu čvrstinu da se sam sobom može održavati, on se zadivio lepoti i veličini zakonodavstva što ga je postavio i u život uveo i

osetio veliku radost kakvu je, kao što kaže Platon, osetio bog pri postanku i prvom pokretu sveta, i još je zaželeo da taj ustav koliko je to moguće ljudskom predviđanju, isto tako učini besmrtnim, da bi i posle njegova smrti za sva vremena ostao nepromenjen. Zato sve građane sazove u skupštinu i saopšti im da je sve što je u vezi sa blagostanjem države i vrlinom građana u redu; ostaje samo ono što je najvažnije i najkrupnije, a to im ne može saopštiti pre nego boga upita za savet. Stoga oni treba da se drže postavljenih zakona i da ništa ne menjaju i ne izvrću dok se on ne vrati iz Delfa; a kad se vrati, on će postupiti kako ga bog bude savetovao. A kad su mu svi to obećali i pozvali ga da kreće na put, on najpre kraljeva i većnike, a zatim i ostale građane, zakune da će se postojano držati postavljenog ustava, i krene u Delfe.

Kad je stigao u proročište i bogu prineo žrtvu, zapita ga da li njegovi zakoni dovoljno obezbeđuju blagostanje države i vrlinu građana. A kada mu je bog odgovorio da su njegovi zakoni dobri, i da će spartanska država biti najslavnija dokle god se bude držala Likurgova ustava, on zapiše proročanstvo i pošalje ga u Spartu. Zatim ponovo prinese žrtvu bogu, oprost se sa sinom i drugim srodnicima i reši da svoje građane nikad ne razreši od zakletve, nego da onde svojom voljom život završi, jer je baš bio u godinama kada je prema okolnostima koje čoveka okružuju podesno i živeti i, ako bi ko to hteo, umreti. Umro je, dakle, ništa ne jedući, smatrajući da ni smrt velikih državnika ne treba da bude bez značaja za državu ni svršetak života uzaludan, nego treba da zameni vrlinu i podvig. Uvideo je, naime, da smrt za njega samoga, koji je izvršio najlepša dela predstavlja vrhunac njegovog blaženstva, a građanima da će svoju smrt ostaviti kao čuvara onih lepota i dobara koja im je za svog života pribavio, jer ih je zakletvom obavezao da se drže ustava sve do njegovog povratka. I nije se u svojoj nadi prevario. Sparta je svojom valjanom ustavnošću i slavom punih pet stotina godina zauzimala u Heladi prvo mesto, samo tim što se tačno držala Likurgovih zakona, u kojima od četrnaest kraljeva, od ovoga sve do Agida, Arhidamova sina, nijedan nije ništa promenio. Jer, uvođenje eforata nije bilo potiranje, nego usavršavanje ustava, te je još više učvrstilo aristokratiju, mada se činilo da ono ide na ruku narodu.

XXXI. Međutim, Likurgu nikako nije bio cilj da Sparta u ono doba dođe do velike vlasti. On je, šta više, bio uveren da se sreća cele države, kao i čoveka pojedinca, sastoji samo u vrlini i u stanju u kome je sama saglasna sa sobom, i zato je u sastavljanju svojih zakona obraćao pažnju na to da spartanski građani, dokle god je moguće, budu slobodni, sami sebi dovoljni i razboriti. To je i Platon svojoj državi stavio u osnovu, i Diogen, i Zenon, i svi oni kojim se odaju pohvala što su o tom predmetu pokušali da nešto kažu, ostavivši iza sebe spise i govore. Likurg, međutim, nije ostavio spisa i govora, nego je stvarno stvorio državu kojoj se ne može podražavati i svima koji poriču postojanje mudraca kako ga obično crtaju pokazao celu savršeno mudru državu, tako da je sa pravom u slavi nadmašio sve koji su ikad u Heladi osnovli državi. Zato Aristotel i kaže da se u Lakedemonu Likurgu odaju manje počasti no što ih zaslužuje, mada mu se ukazuju najveće. Jer, njemu je u Lakedemonu podignut hram, a žrtve mu se prinose svake godine kao bogu. A pripoveda se i to da je, čim su mu kosti donesene u Spartu, munja udarila u njegov grob. A to se nijednom drugom od znamenitih ljudi nije lako dogodilo, osim Euripidu, koji je u Makedoniji umro i kod Aretuse leži sahranjen. Ta okolnost poštovaocima Euripidovim služi kao veliko opravdanje i svedočanstvo, jer se samo

njemu, kad je umro, dogodilo ono što se ranije dogodilo najpobožnijem i bogu najmilijem čoveku.

Po drugima, Likurg je umro u Kiri, a po Apolotemidu u Elidi, kamo je pre smrti krenuo. Timej i Aristoksen kažu da je svoj život završio na Kreti; poslednji dodaje da Krećani pokazuju njegov grob na putu kod Pergamije. Pripoveda se da je ostavio sina jedinca, Antiora, i kad je ovaj umro bez dece, njegova se loza ugasila. Da sačuvaju spomen o njemu, njegovi prijatelji i srodnici udesili su da dugo vremena svake godine svečano dolaze na satanak i danima o kojima su se sastajali dali su ime Likurgide. Aristokrat, Hiparhov sin, kaže da su prijatelji na Kreti kod kojih je Likurg bio gost njegovo telo, kad je umro, spalili i pepeo bacili u more; to je on, oa kažu, sam naredio, bojeći se da bi se njegovi ostaci mogli preneti u Leke demon i da bi građani, pod izgovorom da se on vratio i da su time razrešeni od zakletve, mogli preinačiti ustav.